

Zdzisław Gębołyś

orcid: 0000-0001-6322-478X

zdzislaw.gebolys@ukw.edu.pl

Kronika Bydgoska, 2023

tom XLIV (44), s. 259–285

DOI: 10.34767/KB.2023.44.13

Dział Sztuki w Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku

Abstrakt. Biblioteka Miejska w Bydgoszczy w czasach pruskich (1903 – 19 I 1920) pełniła funkcję naukowej księżnicy, ogólnodostępnej dla bydgoszczan. Uniwersalny profil księgozbioru, systematycznie uzupełnianego przez nowe nabytki, przyciągał niewątpliwie mieszkańców miasta. Szczególną grupę użytkowników Biblioteki stanowili miłośnicy sztuki. Kolekcja sztuki należąca do Biblioteki była wyborowa, co uwidacznia drukowany katalog z zawartością tego działu wydany w 1911 roku. Celem artykułu jest analiza i omówienie katalogu, charakterystyka jego struktury oraz zawartości. Poprzez katalog pokazujemy główne kierunki gromadzenia dzieł z zakresu sztuk pięknych w Bibliotece Miejskiej. Omawiamy też założenia polityki gromadzenia dzieł z tej dziedziny, w tym kryteria ich doboru (forma wydawnicza, forma piśmiennicza, język, chronologia, geografia). Zwracamy uwagę na najważniejsze dzieła w obrębie poszczególnych poddziałów, także na obecne w nim polonica. Dokonujemy również oceny znaczenia sztuki w życiu Bydgoszczy, co udowadniamy poprzez statystykę udostępniania zbiorów tego rodzaju.

słowa kluczowe: Biblioteka Miejska; Bydgoszcz; 1911; sztuka; Georg Minde-Pouet; katalog

The Art Department in the Municipal Library of Bydgoszcz in 1911

Abstract. The Municipal Library in Bydgoszcz during Prussian rule (1903 – January 19, 1920) fulfilled the function of the scientific library, available to all residents of Bydgoszcz. A universal profile of the book collection, systematically supplemented by new acquisitions, had undoubtedly attracted local residents. A special group of Library users comprised art lovers. The art collection of the Library included fine art, which can be confirmed by the printed catalog featuring the content of this department, released in

1911. The purpose of this article is an analysis and description of this catalog, characteristics of its structure and content. Based on this catalog, it is possible to show the main directions of collection of artworks in the field of fine art in the Municipal Library. The author also describes the principles of the art collection policy in this field, including selection criteria (publishing form, literary form, language, chronology, geography). Attention is also focused on the most important works within individual subsections, including Polish memorabilia present in them. In addition, the author evaluates the importance of art in the life of Bydgoszcz, which is confirmed by statistics of making such collections available to readers.

keywords: Municipal Library; Bydgoszcz; 1911; art; Georg Minde-Pouet; catalog

Wstęp

Ile książek posiadała Biblioteka Miejska w Bydgoszczy w niemieckim okresie jej funkcjonowania (1902–1920)? Jak wyglądała struktura rzeczowa i formalna księgozbioru? A jeśli ktoś chciałby poznać jeszcze dokładniejsze dane, np. jak przedstawiała się struktura formalna księgozbioru według źródeł wpływu (kupno, dar, wymiana), form wydawniczych (książki, czasopisma, zbiory specjalne), to, czy jest to dziś jeszcze możliwe, po ponad 100 latach, po pełnej zawirowań historii tej instytucji, miasta i regionu, którego jest częścią? Odpowiedzi na te pytania, przynajmniej ściśle, w opublikowanych książkach i artykułach dotąd nie zostały udzielone i to nie tylko dlatego, że wiele źródeł do dziejów Biblioteki uległo zniszczeniu bądź rozproszeniu. Nawiasem mówiąc, znaków zapytania z tego okresu działalności Biblioteki jest o wiele więcej, ale na ich usunięcie, trzeba będzie poczekać do wydania pełnej lub częściowej monografii bydgoskiej księżnicy.

Na postawione wyżej pytania postaramy się odpowiedzieć w niniejszym tekście. Uczynimy to, omawiając przedmiot główny, czyli dział sztuki w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku, kiedy to za sprawą ówczesnego dyrektora Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy, Georga Minde-Poueta, został wydany katalog działu „Sztuka” tejże Biblioteki¹. Ramy chronologiczne rozprawy zostaną nieznacznie przekroczone wprzód i w tył, choćby dlatego, aby wyjaśnić (przypomnieć) znaczenie sztuki w księgozbiorze Biblioteki, rozwój tej kolekcji, uwarunkowania rozwoju oraz udział w nim dyrektora Biblioteki Miejskiej, G. Minde-Poueta. Szczegółowa charakterystyka księżnicy zostanie osadzona w szerszym tle, miasta, jego społeczności, ze szczególnym zwróceniem uwagi na znaczenie sztuki w życiu kulturalnym grodu nad

¹ *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Brdą. Zamiarem naszym jest również charakterystyka i ocena jednostkowa katalogu sztuki, jego tematyki oraz zasad doboru dzieł do katalogu. W polu naszego zainteresowania znajdzie się również jego zawartość, tj. dzieła i ich autorzy, wymienieni w katalogu. Tymi szczegółami zamierzamy się zająć w części drugiej rozprawy, ale będzie to wymagać dłuższych badań proveniencyjnych. W części pierwszej pragniemy się skupić na genezie powstania katalogu, w szczególności na tym, jak doszło do powstania tej kolekcji oraz na omówieniu jej zawartości. Podstawą omówienia będzie przede wszystkim katalog wydany w 1911 roku. Pomocą służyć będą również źródła archiwalne, dotyczące Biblioteki Miejskiej, przechowywane w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, w zespole Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy². Sięgnijemy również do opracowań na temat Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy, zwłaszcza do tekstów przygotowanych przez Zdzisława Gębołyś³, Aldonę Chlewicką⁴, Joannę Matyasik⁵. Wartościowym źródłem wiedzy o stanie badań nad szerszym problemem, tj. sztuką w Bydgoszczy w okresie pruskim, będą artykuły Krystyny Grysińskiej-Jarmuły⁶ oraz Barbary Chojnackiej⁷.

Katalog „Sztuka”

W 1911 roku w Gruenaersche Buchdruckerei w Bydgoszczy został opublikowany zeszyt nr 1 katalogu „Sztuka”⁸. Jego spiritus movens, a przede wszystkim

² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (AP w Bydgoszczy), Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna (WiMBP w Bydgoszczy), sygn. 6/3320.

³ Z. Gębołyś, *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy w przededniu i w pierwszych dniach i miesiącach I wojny światowej*. „Kronika Bydgoska” 2021, t. 42, s. 217–243. Z. Gębołyś: *Die Bromberger Stadtbibliothek (Biblioteka Miejska w Bydgoszczy) w świetle referatu Georga Minde-Poueta*. „Kronika Bydgoska” 2020, t. 41, s. 367–381.

⁴ A. Chlewicka, *Biblioteki i księgozbiory w Bydgoszczy w okresie zaborów. Zarys dziejów*. *Kronika*, [w:] *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszcz*. Bydgoszcz 1931.

⁵ J. Matyasik, *Skarby książki Bydgoskiej. Zabytkowe zbiory Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy*. Bydgoszcz 2018; J. Matyasik: *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy w pierwszych latach niepodległości – polonizacja kadry i księgozbioru*, „Kronika Bydgoska” 2021, t. 42, 245–276.

⁶ K. Grysińska-Jarmuła, *Bydgoszcz w okresie I wojny światowej*, „Kronika Bydgoska” 2014, t. 35, s. 25–40; K. Grysińska-Jarmuła, *Działalność kulturalna Niemców w Bydgoszczy w XIX wieku*. [w:] *Swojskość i obcość w regionie kujawsko-pomorskim*. Pod red. M. Białkowskiego, Z. Biegańskiego, T. Maresz, W. Polaka. Toruń 2015, s. 59–75; K. Grysińska-Jarmuła, *Kulturotwórcza działalność bydgoskich Niemców w II połowie XIX wieku i na początku XX wieku i jej wspólne dziedzictwo*. [w:] *Retrospekcja i ochrona dziedzictwa kulturowego*. red. nauk.: S. Kowalska, D. Waka. Poznań 2015, s. 35–53.

⁷ B. Chojnacka, *Wystawy sztuki niemieckich towarzystw oraz udział artystów bydgoskich (1878–1912)*. „Kronika Bydgoska” 2021, t. 42, s. 133–165.

⁸ *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. Kunst. Bromberg 1911.

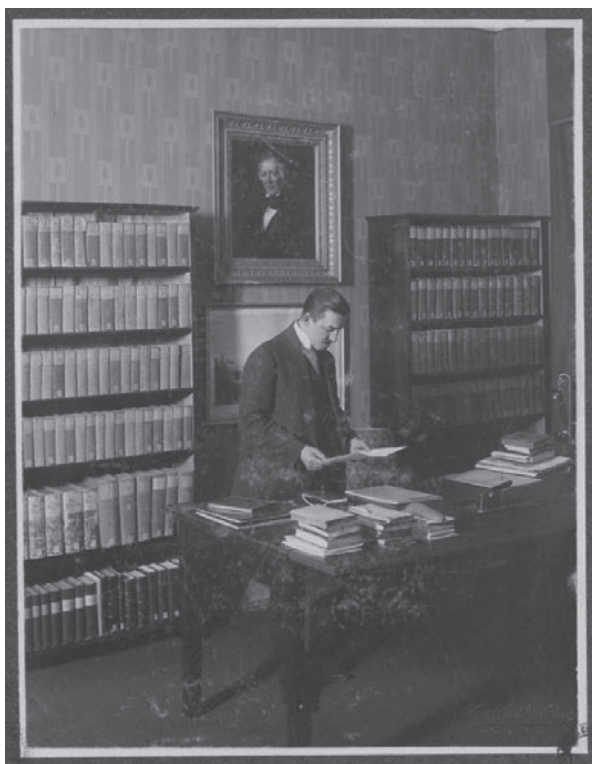
autorem, był G. Minde-Pouet, dyrektor Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy, jednocześnie miłośnik sztuki oraz jej bardzo aktywny animator i popularyzator. We wstępie do katalogu G. Minde-Pouet wyjaśnia główne powody jego powstania, które stało się możliwe przede wszystkim dzięki powiększeniu przez miasto i państwo nakładów na bibliotekę. To był bezpośredni impuls. G. Minde-Pouet wyjaśnia, że był świadom luk w księgozbiorze, powstałym zaledwie 8 lat wcześniej⁹. Pomimo to, jak pisze, wychodząc naprzeciw życzeniom użytkowników, miejscowych, ale też pochodzących z prowincji poznańskiej, pragnących mieć dobrą orientację w zbiorach Biblioteki, zdecydował się rozpocząć wydawanie drukiem wykazu dzieł składających się na cały księgozbiór. Ukazywał się on w pojedynczych zeszytach, w dowolnej, jak zaznaczył Minde-Pouet, kolejności¹⁰. Jaki był konkretny zamysł bibliotekarza, niestety, nie wiemy. We wstępie wspomniał, że zeszyt może obejmować całą dziedzinę wiedzy albo jej część. Autor zdawał sobie sprawę, że drukowany katalog jest tylko doraźnym rozwiązaniem, zwłaszcza w takiej instytucji, jak biblioteka, zmieniającej się z dnia na dzień. Przeważało jednak przekonanie, że większość czytelników dzięki temu będzie łatwiej mogła korzystać z księgozbioru. Wstęp został napisany w sierpniu 1911 roku, a wydany prawdopodobnie jesienią tego samego roku. Niestety, nie zachowały się archiwalia Gruenaersche Buchdruckerei. Także w zespole archiwalnym dotyczącym Stadtbibliotek Bromberg nie znaleźliśmy na ten temat informacji. Jedynie na podstawie pośrednich źródeł, mianowicie rachunków wystawionych Bibliotece przez drukarnię na wydanie sprawozdań Biblioteki Miejskiej, możemy mieć wyobrażenie, o kosztach wydania oraz nakładzie. Przykładowo wydanie sprawozdania rocznego za rok 1913 Gruenaerscher Verlag szacował na 73,50 marek, przy nakładzie 200 egzemplarzy¹¹. Powziętego zamiaru Minde-Pouet nie zdołał jednak zrealizować, odchodząc z bydgoskiej księżnicy w czerwcu 1913 roku. Od 1 lipca 1913 roku zmienił pracę, objął bowiem stanowisko dyrektora Zbiorów Miejskich w Dreźnie¹².

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, s. 3.

¹¹ AP w Bydgoszczy, WiMBP w Bydgoszczy, sygn. 3230/14. Sprawozdania. Statystyka, k. 14.

¹² J. Buder, *Minde-Pouet Georg*, [w:] *Neue Deutsche Biographie* 17 (1994), s. 534–535 [online] [dostęp: 06.07.2023]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz63477.htm>; D. Geißler, Ch. Hermann, *Georg Minde-Pouet*, [w:] *Sächsische Biografie*. [online] [dostęp: 06.07.2023]. Dostępny w World Wide Web: [http://saebi.isgv.de/biografie/Georg_Minde-Pouet_\(1871-1950\)](http://saebi.isgv.de/biografie/Georg_Minde-Pouet_(1871-1950)); Minde-Pouet Georg, [w:] *Encyklopedia Bydgoszczy* [red. nac. W. Jastrzębski], Bydgoszcz 2011, s. 63.

Fot. 1. Georg Minde-Pouet, dyrektor Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy
Źródło: Album Urzędników i Funkcjonariuszy Biblioteki Miejskiej 1903–1920, sygn. DŻS XVI 11.10 T10(b) [1183.1928(4)].

Wybór sztuki jako pierwszego działu katalogu Biblioteki był nieprzypadkowy. G. Minde-Pouet był znanym w Bydgoszczy miłośnikiem sztuki i literatury. Właściwie od początku swojego pobytu w mieście angażował się w działalność społeczną na niwie obu Muz. W 1903 roku został członkiem Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft. Działal w 4 sekcjach towarzystwa: Sztuka; Technika; Literatura; Nauki przyrodnicze. Pełnił ponadto obowiązki sekretarza całego towarzystwa, do końca swojego pobytu w Bydgoszczy. Minde-Pouet prowadził w towarzystwie aktywną działalność wykładową¹³. Nie bez znaczenia w tym kontekście jest również fakt, że w latach 1911–1913 był wykładowcą Königlich Preußische Handwerker- und Kunstgewerbeschule w Bydgoszczy¹⁴.

¹³ A. Warschauer, *Georg Minde-Pouet*, Lissa 1913.

¹⁴ A. Schwidetzky, *Die neueste Kunstgewerbeschule in Preussen*. Sonderdruck von Export-Woche. Bromberg. Verlag von August Scherl, s. 10–14.

Bydgoska szkoła rzemiosła artystycznego została powołana do życia w 1911 roku. Jej celem było przygotowywanie do zawodu osób, które miały się w przyszłości zajmować rzemiosłem artystycznym, to znaczy tworzyć i restaurować przedmioty o wysokich walorach artystycznych, należące to sztuki użytkowej. Dotyczyło to głównie takich dziedzin, jak: meblarstwo, złotnictwo, tkanina, ceramika, projektowanie przemysłowe, graficzne, zdobnictwo i moda¹⁵. Minde-Pouet wykładał w szkole historię sztuki, kultury i stylistyki.

Fot. 2. Gmach Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy

Źródło: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. W. Bełzy w Bydgoszczy. Dział Zbiorów Specjalnych. DŹS, XVI, 11.1.

Znane były również zamiłowania literackie i literaturoznawcze G. Minde-Poueta. W 1895 roku obronił on w Uniwersytecie Królewskim w Berlinie dysertację pod tytułem „Heinrich von Kleist. Jego język i styl”¹⁶.

¹⁵ *Führer durch Bromberg und Umgebung*, Bromberg, s. 39–40; G. Minde-Pouet, *Die Kunstgewerbeschule in Bromberg*. „Posener Tageblatt” 1911, nr 229, s. 4.

¹⁶ Ch. Herman, *Georg Minde-Pouet...*

Dział sztuki w Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy

Może to wydawać się dziwne, a nawet niezrozumiałe, ale pomimo pruskiego upodobania do porządku i ścisłości, nie mamy danych o wielkości księgozbioru i jego strukturze formalnej oraz rzeczowej z czasów niemieckich. Nie mamy, nie dlatego, że zaginęły czy uległy zniszczeniu, ale z bardziej prozaicznego powodu. Nie zostały one zamieszczone w żadnym ze sprawozdań publikowanych prawie rok po roku w latach 1913–1917¹⁷. Kolejni bibliotekarze, G. Minde-Pouet i Martin Bollert skupili się, co prawda na równie ważnych kwestiach szczegółowych, jak budżet Biblioteki, nabytki, udostępnianie zbiorów, ale zapomnieli przy tym, świadomie czy też nie, podać nie tylko, ile księgozbiór liczył dzieł (tomów), ale nie informowali także o statystyce szczegółowej według form wpływów, form wydawniczych. Z powodu tych braków, musimy się zatem posiłkować w tym względzie danymi „z drugiej ręki”. Za takie uchodzą informacje Minde-Poueta podane w referacie o bydgoskiej Bibliotece, wygłoszonym w Poznaniu w 1911 roku. Podał on w nim, że księgozbiór liczył w listopadzie 1911 roku 52 500 tomów¹⁸. Późniejsze źródła, w szczególności „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken” wskazują na niewielkie powiększenie Biblioteki do 54 029 tomów w 1913 roku¹⁹ oraz 56 405 tomów w 1914 roku²⁰. W wydanej po II wojnie światowej księdze jubileuszowej²¹, Edward Szmańda określa wielkość Biblioteki na 75 000 tomów, z czego około 46 500 tomów miało przypadać na nauki humanistyczne. Najprawdopodobniej E. Szmańda posiłkował się danymi pochodzącymi z przedwojennej księgi jubileuszowej, wydanej na 10-lecie powstania polskiej Biblioteki Miejskiej (1921–1931)²², gdzie właśnie taka liczba została podana. Tam też, w osobiwej, graficznej formie, została przedstawiona struktura rzeczowa księgozbioru²³ – zob. Tab. 1.

¹⁷ M. Bollert, *Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1913–1914*. Bromberg 1915. *Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1916*. Bromberg 1917; *Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1917*. Bromberg 1918. *Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1918*. Bromberg 1919.

¹⁸ G. Minde-Pouet, *Die Bromberger Stadtbibliothek*, [w:] *Deutsche Bildungsinstitute in der Provinz Posen. Festschrift der wissenschaftlichen Anstalten und Vereine. Gewidmet der 51. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner zu Posen an 4. bis 6. Oktober 1911*. Lissa 1911, s. 76–82.

¹⁹ *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken. Hrsg. vom Verein Deutscher Bibliothekare. Jhrg. 11*. Leipzig 1913, s. 25.

²⁰ *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken. Hrsg. vom Verein Deutscher Bibliothekare. Jhrg. 12*. Leipzig 1914, s. 25

²¹ E. Szmańda, *Początki i rozwój działalności*, [w:] *Z życia i pracy bydgoskiej księżnicy. Księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1903–1963*, red. E. Pawlikowska. Bydgoszcz 1965, s. 59–62.

²² *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920–1930*. Bydgoszcz 1931.

²³ *Ibidem*.

Tabela 1. Struktura księgozbioru Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy (1920)

Dział		Wielkość
1.	Literatura	16 000
2.	Historia, kultura	14 000
3.	Dział ogólny	9 000
4.	Polityka i socjologia	6 000
5.	Druki uniwersyteckie i ulotne	4 000
6.	Mapy	4 000
7.	Teologia	4 000
8.	Sztuka	3 500
9.	Filozofia, pedagogika	4 000
10.	Technika	2 500
11.	Prawo	3 000
12.	Geografia	3 000
13.	Przyroda, matematyka	3 000
14.	Medycyna	2 000
Razem		75 000

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Polegając na tym źródle, możemy dostrzec i ustalić obecność sztuki w księgozbiorze. Szacowana jest na 3500 tomów, tj. ok. 4,7% całego zasobu. Średni roczny przyrost działu sztuki wynosił ok. 239 tomów. W latach 1912–1919 powiększył się o 1915 tomów²⁴. Nie wiemy, ile liczył dział sztuki w momencie powstania Biblioteki. Pamiętamy, że podstawą księgozbioru Biblioteki były dwa prywatne księgozbiory, Friedricha von Raumera (10 000 tomów) oraz Friedricha Krusego (ok. 3000 tomów). Oba musiały mieścić w sobie również dzieła należące do sztuki. W 1903 roku został przekazany do Biblioteki cały księgozbiór Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft²⁵. Niestety, nie zachowały się dokumenty, które podawałyby w formie statystycznej informacje o wielkości i strukturze biblioteki Towarzystwa. Pośrednich, aczkolwiek niekompletnych danych dostarczają nam doniesienia o nabytkach Biblioteki z lat 1906–1911 – zob. Tab. 2.

²⁴ Ibidem.

²⁵ *Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft. Jahresbericht 1903/1904*, Bromberg 1904.

Tabela 2. Nabytki w dziale sztuka w latach 1912–1919

	Rok	Wielkość
1.	1912	146
2.	1913	128
3.	1914	204
4.	1915	132
5.	1916	337
6.	1917	198
7.	1918	189
8.	1919	281
	Razem	1915

Źródło: *Katalog der Bronberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bronberg 1911.

Katalog Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy. Dział Sztuka

Po ponad 100 latach od wydania, katalog biblioteczny, zwłaszcza drukowany, jest dla nas źródłem wiedzy o księgozbiorze w ogólności, a w szczegółach o jego częściach, tj. o książkach, o czasopismach, o zbiorach specjalnych. Najczęściej też możemy dowiedzieć się czegoś o profilu księgozbioru, o głównych i pobocznych działach wiedzy go tworzących. Ten problem traci nieco na znaczeniu, jeżeli mamy przed sobą katalog mieszczący w sobie dokumenty tylko z jednego działu wiedzy, jak jest w przypadku wydanego w 1911 roku katalogu kolekcji sztuki należącej do bydgoskiej Biblioteki. Ten katalog spróbujemy przedstawić w obu częściach rozprawy. Zanim jednak przejdziemy do szczegółów, powiemy słów kilka o kompozycji całego katalogu. Tworzą go: krótki wstęp, spis treści oraz główna część, czyli spis bibliograficzny. Nie ma w katalogu indeksów uzupełniających wykaz i umożliwiających, dzięki odmiennemu układowi, szybkie dotarcie do poszukiwanej pozycji. Widocznie Minde-Pouet uznał, że przyjęty schemat klasyfikacyjny, wyeksponowany w spisie treści, jest wystarczający i na tyle przejrzysty, że czytelnik nie będzie miał problemu z odszukaniem interesujących go książek lub czasopism. Tak rzeczywiście mogłoby być, lecz niestety, nie jest, o czym przesądza, dość niejednolity układ wewnętrzny poszczególnych działów, o czym będzie jeszcze mowa poniżej. Powód może być też bardziej prozaiczny, mianowicie bibliotekarzowi mogło zabraknąć czasu na wykonanie indeksów, nie mówiąc już o dodatkowych kosztach, które trzeba byłoby ponieść za druk katalogu.

W ustaleniu realnej wielkości kolekcji sztuki przeszkadza z jednej strony dość zawiły układ wewnętrzny katalogu, z drugiej niejasne do końca, a przede wszystkim niejednolite, zasady szeregowania wewnątrz działów czy poddziałów. Do

uporządkowania kolekcji przyjął Minde-Pouet układ działowy, którego schemat klasyfikacyjny był zgodny z układem księgozbioru w samej Bibliotece²⁶. Na schemat składa się ogółem 9 działów oznaczonych cyframi rzymskimi. Po dziale I, mającym ogólny charakter, Minde-Pouet przechodzi do zestawienia literatury dotyczącej sztuki i dalej, w 8 działach szczegółowych, szereguje je według cyklu rozwojowego (chronologicznego) sztuk pięknych. Na plan pierwszy w działach II–III wysunął opracowania ogólne dotyczące sztuki starożytnej, natomiast w działach IV–IX skoncentrował się na sztuce nowożytnej. Właściwie każdy dział posiada własną systematykę wewnętrzną, podyktowaną jego wielkością (liczebnością działu) oraz zawartością. Zasadą jest uwidacznianie na początku każdego działu zagadnień ogólnych. Mimo wszystko można założyć, że Minde-Pouet uwzględnił w katalogu wszystkie dzieła znajdujące się w Bibliotece. Ku takiemu sądowi skłania skrupulatność z jaką podawał w opisie bibliograficznym tytuły wydawnictw wielotomowych – zob. fot. 3.

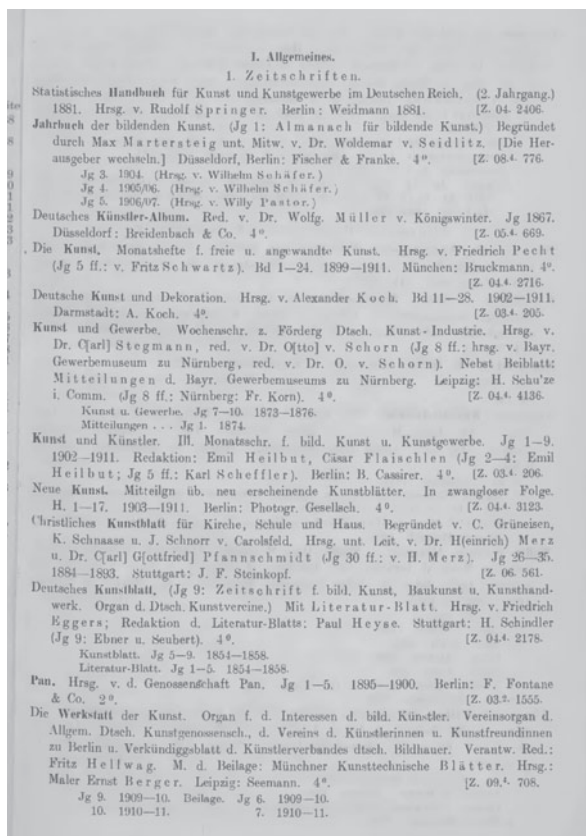
Przyjmując za jednostkę statystyczną dzieło, wykazane pod nazwiskiem autora albo tytułem (w przypadku dzieł wieloautorskich zapisanych w katalogu grubą czcionką), doliczyć się możemy ogółem 1094 tytułów oraz 1665 tomów. Zestawiając te dane z wielkością księgozbioru z roku 1911 (52 500), otrzymujemy wynik ok. 2%, a to znaczy, że dział sztuka był nieco ponad dwukrotnie mniejszy niż w 1920 roku, tj. w końcu funkcjonowania Biblioteki w czasach niemieckich – zob. Tab. 3.

Tabela 3. Schemat katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
I.	Ogólny	485	583
II.	Historia sztuki	126	208
III.	Sztuka starożytna	76	146
IV.	Architektura	102	233
V.	Sztuki plastyczne	18	32
VI.	Malarstwo	33	63
VII.	Grafika	27	35
VIII.	Rzemiosło artystyczne	60	224
IX.	Pojedynczy artyści	127	141
	Razem	1094	1665

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

²⁶ AP w Bydgoszczy, WiMBP w Bydgoszczy. sygn. 3230/388; 3230/389.

Fot. 3. Karta katalogu, dział sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy
Źródło: *Katalog der Brmberger Stadtbibliothek*. Heft 1 *Kunst*. Bromberg 1911.

Tu chcielibyśmy zwrócić dodatkowo uwagę na dobór dokumentów do działu Sztuka w bydgoskiej Bibliotece, w szczególności na cechy formalne, które go determinowały. Jeśli chodzi o formę wydawniczą, to katalog w ponad 90% wykazuje książki. Pozostałą część wypełnia informacja o czasopismach. Chronologiczny zasięg dzieł wymienionych w katalogu wyznacza koniec wieku XVIII (górną granicę – 1756) oraz rok 1911 (dolną granicę). Zdecydowana większość publikacji to książki w języku niemieckim (ok. 98%). Na niewielką reprezentację innowacyjną składają się nieliczne dzieła w językach obcych: włoski (16), francuski (13), szwedzki (4), angielski (1), duński (1), polski (2). O wiele większą różnorodność prezentuje katalog, gdy chodzi o formę piśmienniczą dzieł w nim umieszczonych. Czego w nim nie ma? Są encyklopedie, leksykony, biografie, sprawozdania, katalogi, regulaminy, przewodniki, księgi jubileuszowe, wspomnienia,

mowy pogrzebowe i inne. W katalogu, a zatem i w Bibliotece, znajdują się przede wszystkim dzieła wydane w Niemczech, w największych miastach – w Berlinie i Monachium, co wskazuje też na kierunki gromadzenia książek oraz ich poszukiwań. W zasięgu zainteresowań Biblioteki znajdowały się również dzieła wydane poza granicami Niemiec.

Polonica

Specjalną uwagę pragniemy skierować na obecne w katalogu *polonica*, tj. dzieła w językach obcych, dotyczące sztuki niemieckiej i/lub polskiej, szczególnie na te, które swym zasięgiem obejmują ziemie polskie wchodzące w skład państwa niemieckiego. To głównie prowincja poznańska (Wielkopolska, Pomorze, Kujawy) oraz Dolny i Górny Śląsk. Większość z nich to druki dotyczące sztuki w Wielkopolsce (Poznań, Gniezno, Krotoszyn, Inowrocław, Leszno), w następnej kolejności na Pomorzu (Toruń, Gdańsk) i na ostatnim miejscu na Śląsku (Wrocław). Wyjątkowe miejsce w katalogu zajmują *bydgosziana* i *poznaniiana*, tj. dzieła poświęcone sztuce Bydgoszczy i Poznania. Są wśród nich między innymi sprawozdanie oraz katalogi wystaw Kunst Verein w Bydgoszczy z roku 1878²⁷ oraz katalogi Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft z siedzibą w Bydgoszczy²⁸. W katalogu znalazły się również publikacje G. Minde-Poueta poświęcone sztuce²⁹. *Poznaniiana* reprezentowane są między innymi przez: statut Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft w Poznaniu³⁰, książki o Muzeum Cesarza Fryderyka w Poznaniu³¹, a także o Kolekcji Malarskiej Raczyńskich również w Poznaniu³², opracowanie dotyczące dziejów sztuki w prowincji poznańskiej³³ oraz wykaz pomników sztuki w poznańskiej prowincji³⁴. Ewenementem w całym katalogu są jedyne dzieła w języku polskim – Przewodnik po pamiątkach Gniezna wydany w Poznaniu w 1904 roku, autorstwa Tadeusza Trzcńskiego³⁵ oraz dzieło Ignacego Polkowskiego o Katedrze Gnieźnieńskiej³⁶. Świadczy to o tym, że podobne dzieła były rzadkością i raczej były pomijane przez Minde-Poueta. Pomorze reprezentują następujące teksty, to m.in. wielotomowa

²⁷ *Katalog der Bromberger...*, s. 13, 25.

²⁸ *Ibidem*, s. 26.

²⁹ *Ibidem*, s. 32.

³⁰ *Ibidem*, s. 13.

³¹ *Ibidem*, s. 23.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, s. 32.

³⁴ *Ibidem*, s. 32.

³⁵ *Ibidem*, s. 32.

³⁶ *Ibidem*, s. 49.

seria wydawnicza *Die Bau- und Kunstdenkmäler*³⁷, dzieła na temat sztuki Torunia, Grudziądz, Starogardu, Brodnicy, Elbląga i Malborka³⁸ (s. 33). Właściwie nieobecne są publikacje o sztuce na ziemiach polskich wchodzących w skład dwóch pozostałych zaborów. Wyjątkiem w tym względzie jest album Krakau opracowany przez Leonharda Lepszego³⁹.

Dział I – Ogólny

Dział I, ogólny, jest zarazem największym i najbardziej rozbudowanym działem katalogu. Wykazał w nim Minde-Pouet aż 479 tomów w 10 poddziałach. Jego specyfiką jest, jak się wydaje, ogólny, przekraczający ramy chronologiczne i treściowe, dobór dzieł. Dzieła o węższym tematycznym zakresie oraz o wyraźnych cezurach chronologicznych autor katalogu przeniósł do dalszych działów. Podobnie ma się rzecz z czasopismami. Kilka z nich było prenumerowanych regularnie od 1902 roku. To „Kunst und Künstler” i „Neue Kunst”. Nieliczną, ale wyborową reprezentację posiadał dział „podręczniki i leksykony sztuki”, był tam m.in. czterotomowy *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* (Leipzig 1907–1910). W tym dziale znalazły się również trzy niezmiernie cenne serie wydawnicze: „Künstler-Monographien”, „Die Kunst”; „Berühmte Kunststätten”, prezentujące artystów, rodzaje sztuk pięknych oraz miejsca, gdzie dzieła sztuki były przechowywane. W dziale tym znalazły się również dzieła poświęcone organizacji sztuki, instytutom badawczym zajmującym się sztuką, szkołom, muzeom, wydawnictwom, towarzystwom miłośników sztuki. Dzięki zawartości poddziału Muzeografia, użytkownik mógł przed przyściem do muzeum dowiedzieć się, co tam jest wartościowego do zobaczenia – zob. Tab. 4.

Dział II – Historia sztuki

Dział II o tytule „Historia sztuki” liczy 126 tomów (208 tytułów) i mieści w sobie dzieła o treści ogólnej dotyczące historii sztuki. Minde-Pouet zgrupował je w trzech poddziałach, najpierw eksponując opracowania ogólne, w których nie stosowano ani ram czasowych, ani nie kierowano się proveniencją terytorialną czy narodową. W tej grupie na uwagę zasługuje m.in. 5-tomowy *Grundriss der Kunstgeschichte* Augusta Bohnemanna (Leipzig 1900–1906). Na drugim miejscu uszeregowano opracowania dotyczące historii sztuki w poszczególnych okresach, ale w tym poddziale przeważały starsze opracowania. Wyjątkiem od tego

³⁷ Ibidem, s. 31.

³⁸ Ibidem, s. 33.

³⁹ Ibidem, s. 37.

było dzieło autorstwa Ludwiga von Sybla o starożytnej sztuce chrześcijańskiej (*Christliche Antike*. Marburg 1906–1909). Poddział 3 zawiera dzieła omawiające rozwój sztuki w różnych krajach. Najliczniej reprezentowane są, co zrozumiałe, Niemcy. Jest tu np. 5-tomowa historia sztuki niemieckiej (*Geschichte der deutschen Kunst*. Berlin 1885–1891), następnie pisma dotyczące innych krajów europejskich: Włoch, Francji, Beneluksu, Austro-Węgier, Rosji, Bałkanów, a dalej krajów pozaeuropejskich, głównie USA. Historię sztuki w Niemczech reprezentują dzieła o sztuce w całym Niemczech oraz w jej 14 prowincjach – zob. Tab. 5.

Tabela 4. Schemat działu I w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Czasopisma	13	13
2.	Podręczniki ogólne. Leksykony sztuki	6	16
3.	Dzieła zbiorowe wielu autorów	221	221
4.	Dzieła zbiorowe pojedynczych autorów	13	18
5.	Badanie i nauczanie sztuki	18	22
6.	Estetyka sztuki. Konserwacja	46	61
7.	Technika	7	7
8.	Muzeografia	120	177
9.	Wystawy	39	46
10.	Katalogi aukcyjne	2	2
	Razem	485	583

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Tabela 5. Schemat działu II (Historia sztuki) w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku.

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Historia starożytna wszystkich czasów i narodów	17	57
2.	Ogólna historia sztuki w poszczególnych okresach czasu	11	17
3.	Ogólna historia sztuki w poszczególnych krajach	98	134
	Razem	126	208

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Dział III – Sztuka starożytna

Sztukę starożytną w zbiorach bydgoskiej Biblioteki reprezentuje 76 dzieł w 146 tomach. Minde-Pouet uporządkował je w 7 poddziałach, dwóch ogólnych oraz w 5 działach szczegółowych. Najliczniejszą grupę stanowią dzieła z zakresu sztuki starożytnej, które bibliotekarz dodatkowo podzielił na trzy działy niższego stopnia: Wschód, Grecja, Włochy (czemu nie Rzym?). Sztukę Orientu reprezentuje m.in. 7-tomowe dzieło Carla Richarda Lepsius'a o pomnikach z Egiptu i Etiopii (*Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien*. Leipzig 1897–1904). Wyjątkowo duży wybór mieli czytelnicy w obszarze starożytnych sztuk plastycznych – zob. Tab. 6.

Tabela 6. Schemat działu III (Sztuka starożytna) w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Dzieła zbiorowe	3	14
2.	Sztuka starożytna w ogólności	6	8
3.	Sztuka starożytna w poszczególnych krajach	35	76
4.	Architektura starożytna	10	10
5.	Sztuki plastyczne	17	21
6.	Malarstwo	3	15
7.	Rzemiosło artystyczne	2	2
	Razem	76	146

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. Kunst. Bromberg 1911.

Dział IV – Architektura

Dział IV zawiera dzieła z zakresu architektury. W 7 poddziałach zarejestrowano 102 tytuły w 233 tomach. Minde-Pouet, tak jak w poprzednich działach głównych, na plan pierwszy wysunął dzieła o treści ogólnej. Po nich następują książki omawiające, przynajmniej nominalnie, architekturę w poszczególnych krajach. Faktycznie przedmiotem wszystkich dzieł jest architektura niemiecka. Najliczniejszą grupę stanowią dzieła z zakresu architektury mieszkalnej, aczkolwiek trudno mówić w tym przypadku o preferencjach tematycznych Biblioteki, co najwyżej o niewielkiej, na tym etapie rozwoju Biblioteki, liczbie dzieł poświęconych architekturze miast. Ilustracją tu niech będzie historia niemieckiej architektury Roberta Dohme (*Geschichte der deutschen Baukunst*. Berlin 1887). Nieco ponad połowę działu zajmują dzieła prezentujące architekturę podstawowych obiektów architektonicznych, aczkolwiek widoczna jest na przykład nieobecność

architektury wnętrz, a także architektury obiektów użyteczności publicznej oraz architektury komunikacyjnej – zob. Tab. 7.

Tabela 7. Schemat działu IV w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku.

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Ogólne	11	25
2.	Ogólna historia architektury	10	14
3.	Historia architektury w poszczególnych krajach	17	28
4.	Architektura zamkowa	11	15
5.	Architektura mieszkalna	18	99
6.	Architektura sakralna	30	40
7.	Architektura miast	5	12
	Razem	102	233

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Tabela 8. Schemat działu V w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Ogólny	1	1
2.	Ogólna historia sztuk plastycznych	1	1
3.	Historia sztuk plastycznych w poszczególnych krajach	16	30
	Razem	18	32

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Tabela 9. Schemat działu VI w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku.

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Ogólna historia malarstwa	10	29
2.	Historia sztuk malarstwa w poszczególnych krajach	23	34
	Razem	33	63

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Dział V – Sztuki plastyczne

W dziale V znalazły się dzieła z zakresu sztuk plastycznych. Po działach ogólnych, rejestrujących zaledwie 2 książki, zarejestrowano w katalogu publikacje szczegółowe dotyczące plastyki. Przedmiotem większości dzieł (16) są sztuki plastyczne Niemiec. Wśród nich na uwagę zasługuje praca Wilhelma Rodego o historii niemieckich sztuk plastycznych (*Geschichte der deutschen Plastik*. Berlin 1885). Wyjątkiem potwierdzającym wspomnianą wyżej regułę są zaledwie dwie książki dotyczące sztuk plastycznych Francji – zob. Tab. 8.

Dział VI – Malarstwo

Dział VI rejestruje w 2 poddziałach 34 dzieła z zakresu malarstwa, w 64 tomach. Tu również na planie pierwszym znajdują się dzieła o treści ogólnej, jak na przykład historia sztuki rysunkowej od początków do czasów najnowszych (J.D. Florillo: *Geschichte der zeichnenden Künste von ihrer Wiederaufhebung bis auf die neuesten Zeiten*. Göttingen 1798–1808). Przedmiotem większości dzieł jest malarstwo niemieckie, aczkolwiek w większości są to dzieła wydane jeszcze w drugiej połowie XIX wieku. Malarstwo obce reprezentowane jest przez 3 książki, dwie dotyczące malarstwa niderlandzkiego (Alfred Wurzbach, *Geschichte der holländischen Malerei*. Leipzig 1885) oraz jedno na temat malarstwa włoskiego – zob. Tab. 9.

Dział VII – Grafika

Dział VII rejestruje w 3 poddziałach 27 dzieł (w 35 tomach) z zakresu grafiki. Osobliwością tego działu jest uszeregowanie razem z dziełami o treści ogólnej czasopism. W rzeczywistości w wykazie znalazło się tylko jedno czasopismo („Typographische Jahrbücher”). Specyfiką tego działu są również poddziały 2. i 3. Poddział 2 zawiera książki o treści historycznej, m.in. do Biblioteki została zakupiona książka o historii niemieckich miedziorytów i drzeworytów (Carl von Lützwow, *Geschichte der deutschen Kupferstiches und Holzschnittes*. Berlin 1891). Z kolei poddział 3 rejestruje dzieła, które można zaliczyć do grafiki artystycznej (karykatura) oraz grafiki użytkowej (książka, reklama, ilustracja) – zob. Tab. 10.

Dział VIII – Rzemiosło artystyczne

Dział VIII rejestruje prace z zakresu rzemiosła artystycznego, znajdują się one w 3 poddziałach. Jest tam 80 dzieł w 224 tomach. Minde-Pouet, tak jak w we wszystkich działach głównych, poza działem I i III, na plan pierwszy wysunął dzieła o treści ogólnej. Tu również osobliwością jest uszeregowanie łącznie z dziełami o treści ogólnej 3 czasopism: „Gewerbehalle”, „Zeitschrift des Kunst-Vereins

in München”, „Das Kunsthandwerk”. W poddziale 2 zarejestrowane zostały książki o treści historycznej (5), a w kolejnym, trzecim, wykazano dzieła poświęcone w zasadzie sztuce użytkowej – meblom, szkle, porcelanie, zdobnictwu, złotnictwu. Jest tu np. licząca aż 34 tomy seria wydawnicza prezentująca sztukę użytkową zgromadzoną w królewskich muzeach Berlina (*Kgl. Museen zu Berlin*. Berlin 1888–1905) – zob. Tab. 11.

Tabela 10. Schemat działu VII w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Ogólny. Czasopisma	5	8
2.	Historia grafiki	12	15
3.	Działy grafiki	10	12
	Razem	27	35

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Tabela 11. Schemat działu VIII w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Ogólny. Czasopisma	1	1
2.	Historia rzemiosła artystycznego	5	7
3.	Poszczególne gałęzie rzemiosła artystycznego	74	216
	Razem	80	224

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Tabela 12. Schemat działu IX w katalogu działu Sztuka Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w 1911 roku.

Dział		Wielkość	
		Tytuły	Tomy
1.	Niemcy	89	95
2.	Poza Niemcami	38	46
	Razem	127	141

Źródło: *Katalog der Bromberger Stadtbibliothek*. Heft 1. *Kunst*. Bromberg 1911.

Dział IX – Poszczególni artyści

Dział IX rejestruje w 2 poddziałach 127 dzieł w 141 tomach, których tematem jest malarstwo albo dokładniej sztuka uprawiana przez pojedyncze osoby, czasami również grupy artystyczne. Minde-Pouet na plan pierwszy wysunął opracowania o artystach niemieckich (91). Jak się wydaje ówczesni czytelnicy Biblioteki mogli być rozczarowani tym działem, poza nielicznymi tomami – o twórczości Wilhelma Buscha, Petera Corneliusa, Albrechta Dürreera. Faktycznie oferta Biblioteki w tym względzie była znacznie szersza. Minde Pouet pod tytułem działu odsyła czytelników do działu I/4, który zawierał dzieła na temat poszczególnych artystów. Obcych twórców reprezentują przede wszystkim dzieła o artystach włoskiego renesansu, uzupełnione nielicznymi książkami o malarzach niderlandzkich, hiszpańskich czy norweskich (Thorvaldsen) – zob. Tab. 12.

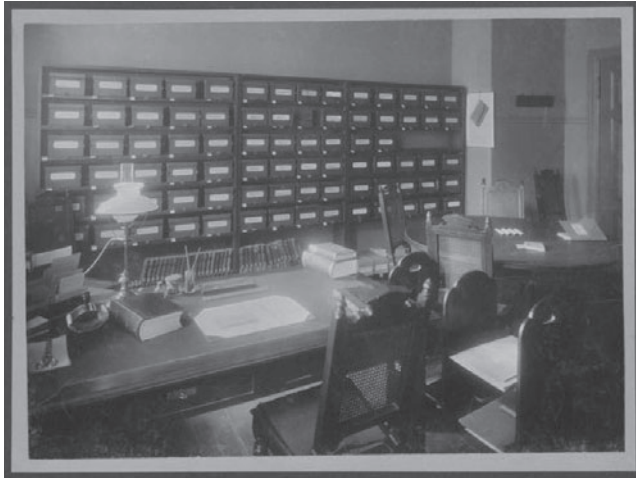
Udostępnianie

Miarą przydatności Biblioteki są wartościowe zbiory, chętnie wypożyczane przez czytelników. Placówka powinna być jak najdłużej otwarta, przy tym – za pomocą katalogów – ma umożliwiać zdobycie szybkiej informacji o zgromadzonych zbiorach. Uwaga ta dotyczy tak całej Biblioteki, jak jej poszczególnych kolekcji. Biblioteka Miejska w Bydgoszczy była biblioteką z księgozbiorem o naukowym profilu, ogólnodostępną dla publiczności. Była zarazem prowadzona w sposób tradycyjny. Czytelnik mógł zdobyć informacje o zbiorach od bibliotekarza oraz z dwóch katalogów kartkowych – alfabetycznego i systematycznego. O nowościach dowiadywał się z cyklicznego wydawnictwa Biblioteki – *Doniesienia z Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy*. Książki, o ile nie były zastrzeżone do korzystania na miejscu, mógł wypożyczyć do domu, z zastrzeżonych można było korzystać tylko w czytelni. Czytelnik nie miał bezpośredniego dostępu do książek i czasopism. Wydawał mu je bibliotekarz, po uprzednio złożonym zamówieniu. Samo umiejscowienie książki lub czasopisma było o tyle łatwe, iż były one ustawione według numerus currens, tj. numeru bieżącego wpływu dokumentu do biblioteki. Po ponad 100 latach od daty wydania katalogu działu sztuki, możliwa jest tylko częściowa rekonstrukcja procesu udostępniania zbiorów, tudzież określenia w jednostkach statystycznych realnego zainteresowania dziełami z zakresu sztuki ze strony bydgoszczan.

Katalogi

Jak już wspomniano, biblioteka za kierownictwa G. Minde-Poueta posiadała dwa katalogi, alfabetyczny i systematyczny w formie kartkowej. Ich stan pozostawiał jednak wiele do życzenia, o czym pisał następca Minde-Poueta, M. Bollert. Jak stwierdził w sprawozdaniu za lata 1913/1914, do końca 1912 roku nie udało się

skatalogować wszystkich nowych nabytków. Inną bolączką biblioteki był daleki od doskonałości katalog systematyczny, tworzony przez zmieniających się pracowników i także niekompletny⁴⁰ – zob. Fot. 4.

Fot. 4. Katalogi Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy

Źródło: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. W. Bełzy w Bydgoszczy. Pracownia Regionalna.

Chcąc, jak pisał Minde-Pouet, ułatwić czytelnikom korzystanie z Biblioteki od 1906 do 1912 roku regularnie wydawał wydawnictwo informacyjne *Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Bromberg*. Były to w istocie rzeczy wykazy nabytków, które co miesiąc były wydawane drukiem⁴¹. Każdy numer zawierał krótkie doniesienia o bibliotece i jej rozwoju. Stałą częścią publikacji były też wykazy nowych nabytków oraz wykazy wybranych grup książek z całego księgozbioru biblioteki. Tam również pojawiały się publikacje dotyczące sztuki. Informator był dostępny w bibliotece, można było też go zakupić. Za czasów Minde-Poueta roczny koszt wynosił 1,50 (1,75) marek.

Nie zapominajmy również o katalogu, który w pewnym zakresie (tzn. zbiorów nabytych przez Bibliotekę w latach 1903–1911) informował czytelników o dziełach tam zgromadzonych.

Z całą pewnością dział sztuki Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy był księgozbiorem, do którego bydgoszczanie sięgali bardzo często, nawet w czasie wojny.

⁴⁰ M. Bollert, *Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1913/1914*, Bromberg 1915.

⁴¹ G. Minde-Pouet, *Die Bromberger Stadtbibliothek*, Lissa 1911.

Świadczy o tym bezwzględnie statystyka wypożyczeń, przekraczająca kilkanaście razy bezwzględną wielkość tej kolekcji. Niestety, nie wiemy, i nie jesteśmy w stanie dziś tego ustalić, jakie dzieła, jacy autorzy, i jakie rodzaje sztuk były preferowane przez użytkowników. Możemy się tylko domyślać, że były to albumy dzieł sztuki, możliwe, że także podręczniki akademickie z tej dziedziny. Zależało od tego, kto był zainteresowanym – uczeń, profesor, urzędnik czy robotnik – zob. Tab. 13.

Tabela 13. Wypożyczenia w dziale sztuka w Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy w latach 1912–1919

	Rok	Wielkość
1.	1912	1033/13759
2.	1913	1051/16229
3.	1914	1704/29223
4.	1915	2177/41125
5.	1916	2597/41520
6.	1917	Brak danych
7.	1918	3560/59124
8.	1919	3309/50517
	Razem	1915

Źródło: AP Bydgoszcz. sygn. 3230/14.

Niestety, nie posiadamy danych o preferencjach czytelniczych bydgoszczan odwiedzających Bibliotekę Miejską. Możemy się posiłkować co najwyżej źródłami pośrednimi. Należy do nich na przykład wykaz osób korzystających z Biblioteki według zawodów, z którego się dowiadujemy, że biblioteka bydgoska była placówką egalitarną, to znaczy dostępną dla wszystkich grup społecznych i zawodowych. Wykaz informuje nas też o tym, że grupa osób korzystających z biblioteki była bardzo różnorodna, ale i zrównoważona, o czym świadczą mniej więcej podobne wskaźniki w obrębie głównych grup czytelników (uczniowie; urzędnicy; rolnicy, rzemieślnicy; fabrykanci; nauczyciele; osoby bez zawodu) – zob. Tab. 14.

Ważnym źródłem wiedzy o zainteresowaniu książkami i czasopismami z zakresu sztuki, zgromadzonymi w bydgoskiej księżnicy, są wykazy członków Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft, a zwłaszcza oddziału Sztuka, będącego częścią tego Towarzystwa. Przykładowo w roku sprawozdawczym 1912/1913 liczyło ono 1024 członków, z tego 205 należało do sekcji „Sztuka”⁴².

⁴² Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft. 11. Jahresbericht 1912/1913. Bromberg 1913.

W następnym roku sprawozdawczym liczba członków Towarzystwa nieznacznie tylko spadła – do 1023 członków, wzrosła natomiast w sekcji Sztuka (215). Tylko z roku sprawozdawczego 1903/1904 dysponujemy pełną listą członków Towarzystwa, dzięki czemu wiemy, jakie zawody reprezentowali. Najliczniejsze grupy to: urzędnicy, nauczyciele, kupcy i adwokaci⁴³. Na zasięg udostępniania mogły mieć wpływ również godziny otwarcia biblioteki, w 1914 roku była otwarta codziennie. Z wypożyczalni czytelnicy mogli skorzystać w godzinach 12.30–13.30 oraz 16.00–17.30. Czytelnia była otwarta dla zainteresowanych również codziennie w godzinach: 10.00–13.00; 17.00–21.00⁴⁴.

Tabela 14. Wykaz osób korzystających ze zbiorów Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w latach 1912–1919

Zawód	Rok							
	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Studenci	101	103	76	32	27	b.d.	38	69
Duchowni	17	24	13	26	25	b.d.	16	18
Adwokaci, sędziowie	82	65	82	55	65	b.d.	56	81
Lekarze	21	78	20	29	23	b.d.	26	29
Urzędnicy	113	141	123	143	35	b.d.	134	200
Profesorzy	62	62	45	44	51	b.d.	65	83
Nauczyciele	94	87	90	72	68	b.d.	86	116
Inżynierowie i technicy	26	43	50	22	22	b.d.	40	52
Chłopi	5	14	11	6	4	b.d.	14	14
Kupcy	68	91	114	55	72	b.d.	108	106
Rzemieślnicy	12	10	28	26	13	b.d.	34	77
Wojskowi	62	34	60	72	85	b.d.	170	175
Literaci i artyści	17	14	32	39	42	b.d.	38	40
Uczniowie	45	43	74	75	82	b.d.	68	116
Mężczyźni bez zawodu	20	25	19	31	44	b.d.	40	32
Nauczycielki	64	65	75	82	105	b.d.	108	109
Kobiety bez zawodu	198	219	365	524	532	b.d.	218	268
Uczennice	45	46	37	59	53	b.d.	57	85
Urzędy	6	6	9	6	4	b.d.	5	5
Razem	1158	1110	1322	1401	1354	1247	1656	2054

Źródło: AP Bydgoszcz. Sygn. 3230/14.

⁴³ *Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft. 12. Jahresbericht 1903/1904*. Bromberg 1904.

⁴⁴ *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken... 1914*, s. 25; *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken...*, s. 25.

Sztuka w życiu bydgoszczan

Podsumowując omówienie zawartości katalogu, trzeba zaznaczyć, że pomimo luk kolekcja sztuki była tworzona w sposób przemyślany i w trakcie jej kompletowania starano się o dzieła wartościowe. Działalność Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy, a zwłaszcza jej efekty, uwidaczniają się wyraźniej, jeśli spojrzeć się na miasto pod kątem jego potencjału politycznego i gospodarczego. Bydgoszcz na przełomie wieków XIX i XX była siedzibą wielu władz i instytucji rządowych. W mieście miał siedzibę przedstawiciel rządu królewskiego, dyrekcja poczty, dyrekcja kolei żelaznych, sąd krajowy i garnizon⁴⁵. Jak na drugie co do wielkości miasto prowincji poznańskiej spory był potencjał kulturalny miasta. Bydgoszcz pozostawała wprawdzie daleko w tyle za stolicą prowincji, Poznaniem, ale też, życie kulturalne i szerzej umysłowe Bydgoszczy z roku na rok rozkwitało. Na początku XX wieku w mieście działało kilkadziesiąt stowarzyszeń zawodowych, kulturalnych i sportowych. Rozwijał się ruch śpiewaczy. Od 1896 roku funkcjonował tu też stały teatr. W Bydgoszczy wydawano ogółem 123 periodyki, w tym 3 gazety⁴⁶. W latach 1894–1911 nastąpił też znaczny rozwój szkolnictwa. W przededniu I wojny światowej funkcjonowało tu 14 szkół ludowych, 4 szkoły średnie oraz kilka szkół zawodowych. Nie udało się stworzyć w Bydgoszczy uniwersytetu, ale jego namiastką był otwarty w 1906 roku Kaiser-Wilhelm-Institut für Landwirtschaft⁴⁷. Te i inne działania inwestycyjne miały na celu nie tylko rozwój miasta, zawierały również pierwiastek polityczny. Wspierane finansowo przez państwo niemieckie służyły realizacji programu tzw. polityki podnoszenia (Hebungspolitik), której celem było umocnienie Niemczyzny poprzez zapobieżenie odpływu ludności niemieckiej⁴⁸. Więcej informacji na ten temat czytelnik znajdzie w przeglądowej, zarazem wnikliwej, publikacji K. Grysińskiej-Jarmuły nt. działalności kulturalnej Niemców w Bydgoszczy na początku XX wieku⁴⁹. Powtórzmy za autorką,

⁴⁵ Bromberg. Hrsg. vom Verein der Haus- und Grundbesitzer. Bromberg 1914, s. 8–11. Zob. też *Historia Bydgoszczy*, pod red. nauk. M. Biskupa, T. 1 *do roku 1920*, Bydgoszcz 1991.

⁴⁶ Zob. M. Romaniuk: *Prasa niemiecka w Bydgoszczy*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, T. 2. Cz. 1, 1920–1939, pod red. nauk. M. Biskupa, s. 305.

⁴⁷ *Bericht über die Verwaltung der Gemeindeangelegenheiten der Stadt Bromberg für die Rechnungsjahre 1898–1910*, Bromberg 1911, s. 130–142; Bromberg. Hrsg. vom Verein der Haus- und Grundbesitzer, Bromberg 1914, s. 11–14.

⁴⁸ Zob. B. Balzer, *Die preußische Polenpolitik 1894–1908 und die Haltung der deutschen konservativen und liberalen Partei (unter besonderer Berücksichtigung der Provinz Posen)*, Frankfurt am Main 1990, s. 32.

⁴⁹ K. Grysińska-Jarmuła, *Działalność kulturalna Niemców w Bydgoszczy w XIX wieku*, [w:] *Swojskość i obcość w regionie kujawsko-pomorskim* pod red. M. Białkowskiego, Z. Biegańskiego, T. Maresz, W. Polaka. Toruń 2015, s. 59–75. Nawiasem mówiąc zupełnie pomija temat

że tak naprawdę życie kulturalne Bydgoszczy rozkwitło i sprofesjonalizowało się dopiero w trzeciej ćwierci XIX wieku. Do I połowy XIX wieku jego podstawę stanowił ruch amatorski.

O znaczeniu sztuki w życiu Bydgoszczy

W związku z tematem rozprawy rodzi się jednak zasadnicze pytanie, czy Bydgoszcz pierwszej i początku drugiej dekady XX wieku była miastem, w którym sztuka coś rzeczywiście znaczyła, czy w mieście panował odpowiedni klimat dla sztuki, dla jej uprawiania oraz delektowania się nią? Na drugą połowę XIX wieku przypadł między innymi rozwój stowarzyszeń zawodowych i naukowych. W 1857 roku powstało Towarzystwo Techniczne (Technischer Verein), zostało też założone Towarzystwo Przyrodnicze (Naturwissenschaftlicher Verein). W 1878 roku powstało Towarzystwo Sztuki (Gesellschaft für Kunst), a w 1880 roku bydgoscy historycy powołali do życia Towarzystwo Historyczne dla dystryktu Nadnoteckiego (Historische Gesellschaft für den Netze-Distrikt zu Bromberg)⁵⁰. W 1902 roku w wyniku starań o konsolidację wszystkich niemieckich organizacji i stowarzyszeń, między innymi w celu przeciwdziałania aktywności polskich towarzystw oraz umacniania niemczyzny w regionie bydgoskim, doszło do utworzenia Niemieckiego Towarzystwa Sztuki i Nauki, którego zadaniem było animowanie życia kulturalnego Bydgoszczy. Towarzystwo składało się z 5 wydziałów: technicznego, przyrodniczego, historycznego, muzycznego oraz sztuk pięknych. Nas, ze zrozumiałych względów najbardziej interesuje ten ostatni. Szczegółowo, notabene po raz pierwszy w literaturze przedmiotu, temat ten podjęła B. Chojnacka⁵¹, opisując i omawiając działalność wystawienniczą obu towarzystw bydgoskich. W przyszłej rozprawie na temat sztuki w niemieckiej Bydgoszczy należałoby uwzględnić również działalność wykładową sekcji sztuk pięknych Towarzystwa. Niezależnie od tego, zarysowana w publikacji B. Chojnackiej aktywność popularyzatorska na niwie sztuki wskazuje, że sztuka na początku XX wieku była stałym elementem życia kulturalnego Bydgoszczy.

działalności Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft, Stefan Dyroff, autor cennej publikacji dotyczącej stosunków niemiecko-polskich w XIX i XX wieku w Bydgoszczy – zob. S. Dyroff: *Erinnerungskultur im deutsch-polnische Kulturbereich. Bromberg und der Nordosten der Provinz Posen (Wojewodschaft Poznań) 1871–1939*. Osnabrück 2007.

⁵⁰ K. Grysińska-Jarmuła, *Działalność kulturalna...*

⁵¹ B. Chojnacka, *Wystawy sztuki niemieckich towarzystw oraz udział artystów bydgoskich (1878–1912)*, *Kronika Bydgoska*, t. 42, s. 133–165.

Zakończenie

Katalog dzieł z zakresu sztuki Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy jest oczywiście ważnym źródłem wiedzy o samej Bibliotece, o jej zbiorach, a także o czytelnikach. Jak się wydaje, może też być pretekstem do szerszych rozważań nad miejscem i rolą sztuki w życiu kulturalnym Bydgoszczy, czego dowiodła szczegółowa analiza katalogu. W ostateczności można by traktować tak dużą kolekcję dzieł z obszaru sztuk pięknych jako efemerydę, pamiętając o początkach Biblioteki, powstałej na fundamentach sporych księgozbiorów prywatnych. Nie da się jednak już tak prosto wytłumaczyć zainteresowania bydgoszczan sztuką, rzeszy czytelników wypożyczających albumy, opracowania, a może również przeglądających czasopisma specjalistyczne dotyczące tej tematyki. Zapewne zainteresowanie to uległo wzmożeniu wraz z utworzeniem szkoły rzemiosła artystycznego w 1911 roku. To kolejny temat czekający na swojego autora.

Bibliografia

- Bollert M., *Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1915*. Bromberg 1916.
- Martin Bollert. „Sächsische Biografie” [https://saebi.isgv.de/biografie/Martin_Bollert_\(1876-1968\);](https://saebi.isgv.de/biografie/Martin_Bollert_(1876-1968);)
- 25 Jahre Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg. Bromberg 1927.
- Balzer B, *Die preußische Polenpolitik 1894-1908 und die Haltung der deutschen konservativen und liberalen Partei (unter besonderer Berücksichtigung der Provinz Posen)*. Frankfurt am Main 1990.
- Bericht über die Verwaltung der Gemeindeangelegenheiten der Stadt Bromberg für die Rechnungsjahr 1898-1910*. Bromberg 1911.
- Bollert M., *Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1913/1914*. Bromberg 1915.
- Bromberg. Hrsg. vom Verein der Haus- und Grundbesitzer. Bromberg 1914.
- Brandowski T., *Chronica sive de rebus in Bibliotheca Bidgostiensi peraclis*. [w:] *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy*. Bydgoszcz 1931.
- Buder J., *Minde-Pouet Georg*, [w:] *Neue Deutsche Biographie* 17 (1994), s. 534-535 [online] [dostęp: 06.07.2023]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz63477.html>
- Chlewicka A., *Biblioteki i księgozbiory w Bydgoszczy w okresie zaborów. Zarys dziejów*. „Kronika Bydgoska” 2012, T. 33, s. 49-70.
- Chojnacka B., *Wystawy sztuki niemieckich towarzystw oraz udział artystów bydgoskich (1878-1912)*, „Kronika Bydgoska”, T. 42, s. 133-165.
- Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg. 13. Jahresbericht 1914/1915*. Bromberg 1915.
- Dyroff S., *Erinnerungskultur im deutsch-polnische Kulturbereich. Bromberg und der Nordosten der Provinz Posen (Wojewodschaft Poznań) 1871-1939*, Osnabrück 2007.
- Friedrich von Raumer [online] [dostęp: 06.07.2023]. Dostępny w World Wide Web: https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Raumer

- Geißler D., Hermann Ch., *Georg Minde-Pouet*, [w:] Sächsische Biografie. [online] [dostęp: 06.07.2023]. Dostępny w World Wide Web: [http://saebi.isgv.de/biografie/Georg_Minde-Pouet_\(1871-1950\)](http://saebi.isgv.de/biografie/Georg_Minde-Pouet_(1871-1950))
- Georg Minde Pouet, [w:] Wikipedia [online] [dostęp: 06.07.2023]. Dostępny w World Wide Web: https://de.wikipedia.org/wiki/Georg_Minde-Pouet; https://pl.wikipedia.org/wiki/Georg_Minde-Pouet
- Gębołyś Z., *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy w przededniu i w pierwszych dniach i miesiącach i wojny światowej*, „Kronika Bydgoska” 2021, T. 42, s. 217–243.
- Gębołyś Z., *Die Bromberger Stadtbibliothek (Biblioteka Miejska w Bydgoszczy) w świetle referatu Georga Minde-Poueta*, „Kronika Bydgoska” 2020, T. 41, s. 367–381.
- Grysińska-Jarmuła K., *Aktywność naukowa mieszkańców Bydgoszczy w II połowie XIX wieku i na początku XX wieku w kontekście rozwoju nauki w ówczesnej Europie*, „Kronika Bydgoska” 2019, T. 40, s. 79–97.
- Grysińska-Jarmuła K., *Działalność kulturalna Niemców w Bydgoszczy w XIX wieku*, [w:] *Swojskość i obcość w regionie kujawsko-pomorskim*. Pod red. M. Białkowskiego, Z. Biegańskiego, T. Maresz, W. Polaka. Toruń 2015, s. 59–75.
- Grysińska-Jarmuła K., *Kulturotwórcza działalność bydgoskich Niemców w II połowie XIX wieku i na początku XX wieku i jej wspólne dziedzictwo*, [w:] *Retrospekcja i ochrona dziedzictwa kulturowego*. red. nauk.: S. Kowalska, D. Waka. Poznań 2015, s. 35–53.
- Historia Bydgoszczy*, pod red. nauk. M. Biskupa. T. 1 do roku 1920. Bydgoszcz 1991.
- Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken. Hrsg. vom Verein Deutscher Bibliothekare*. Jhrg. 11. Leipzig 1913, s. 25.
- Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1916*. Bromberg 1917.
- Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1917*. Bromberg 1918.
- Jahresbericht der Stadtbibliothek Bromberg 1918*. Bromberg 1919.
- Matyasik J., *Skarby książnicy Bydgoskiej. Zabytkowe zbiory Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr Witolda Bełzy w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2018.
- Matyasik J., *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy w pierwszych latach niepodległości – polonizacja kadry i księgozbioru*, „Kronika Bydgoska”, T. 42, 245–276.
- Minde-Pouet G., *Die Bromberger Stadtbibliothek*, [w:] *Deutsche Bildungsinstitute in der Provinz Posen. Festschrift der wissenschaftlichen Anstalten und Vereine. Gewidmet der 51. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner zu Posen an 4. bis 6. Oktober 1911*, Lissa 1911, s. 76–82.
- Minde-Pouet G., *Die Bromberger Stadtbibliothek*, Lissa 1911.
- Minde-Pouet Georg, [w:] *Encyklopedia Bydgoszczy*, red. nac. W. Jastrzębski, Bydgoszcz 2011, s. 63.
- Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Bromberg. 1906/1907 Jg. 1 – Jg. 11 1920. Od inkunabułów do e-boków. Bydgoska książnica 1903–2013*, [oprac. zespół A. Doman et al.] Bydgoszcz 2013.
- Rasmus H., *Niemieckie Towarzystwo Sztuki i Nauki w Bydgoszczy*, [w:] *Bydgoszcz. 650 lat praw miejskich*. Zbiór artykułów pod red. M. Grzegorza i Z. Biegańskiego. Bydgoszcz 1996.

- Romaniuk M., *Minde-Pouet Goerg*, [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*. Bydgoszcz 1994. T. 1, s. 81–82.
- Romaniuk M., *Prasa niemiecka w Bydgoszczy*, [w:] *Historia Bydgoszczy*. T. 2. Cz. 1 1920–1939, pod red. nauk. M. Biskupa. s. 305.
- Szmańda E., *Początki i rozwój działalności*, [w:] *Z życia i pracy bydgoskiej księżnicy. Księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1903–1963*, Bydgoszcz 1965, s. 59–62.
- Verzeichnis der im Lesezimmer ausliegenden Zeitschriften.
- Warschauer A., *Georg Minde-Pouet*, Lissa 1913.
- Węglerska A., *Bydgoska księżnica. Zarys dziejów*, [w:] *Od inkunabułów do e-booków. Bydgoska księżnica 1903–2013*, Bydgoszcz 2013, s. 5–51.